

ІСТОРІЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ФІЛОСОФІЇ

УДК 930.1

Піговська І. Р.

ПЕРЕФОРМУЛЮВАННЯ АНСЕЛЬМІВСЬКОГО АРГУМЕНТУ ДЖОНОМ ДУНСОМ СКОТТОМ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті здійснено огляд бібліографії порушеного питання за останні шістьдесят років. Не претендуючи на вичерпність огляду чи остаточну історичну коректність своїх узагальнень, автор пропонує періодизацію, де специфіка трактування проблеми в кожен окремий період ілюструє певний етап становлення скоттистичної історіографії як науки.

Наша тема дає нагоду розглянути, яким чином окремий епізод історії середньовічної філософії — використання одного з прийомів ранньої схоластики схоластиком пізньою — тематизується істориками кількох поколінь. Обсяг цього завдання та спосіб його виконання визначаються тим, що воно є лише допоміжним, підготовчим щодо головної мети — врахувати набутки історіографії у розгляді конкретної медієвістичної проблеми і, в перспективі, обрати адекватну методологію для самостійного її трактування. Така постановка завдання дозволяє нам обмежити огляд лише останніми шістьдесятьма роками досліджень, бо саме вони становлять для нас інтерес методологічного прецеденту і реально визначають сучасний стан вивчення проблеми. Адекватність робіт цього недавнього періоду ми можемо оцінювати без особливих застережень, а якась більша історична дистанція неминуче вимагала б таких застережень.

Насамперед викладемо фактичну основу питання, а тоді вже розглянемо окремі способи його постановки та розв'язання. Підставу для фіксації нашого історичного епізоду складають нечисленні текстуальні фрагменти в працях Джона Дунса Скотта ("Lectura", "Ordinatio", "De primo principio"), де він згадує доказ, сформульований Ансельмом Кентерберійським в XI ст. Скотт, чи *Doctor Subtilis*, як його називали в середньовіччі, уже наприкінці XII ст., після нищівної критики аргументу Томою Аквінським, запропонував нове його утвер-

дження. Він пропонує дві *colorationes*, "кольорації" аргументу, тобто дає йому нове забарвлення, новий тон. Перша "кольорація" доповнює формулу виразом *quo cognito sine contradictione* ("бувши пізнаним без суперечності") — і, отже, всіма конотаціями пізньосхоластичного розуміння гносеологічної та онтологічної несуперечливості. Крім того, задача доведення існування найвищого пізнаваного виконується тут двічі: у вимірі його *esse quidditative*, сутнісного буття, а потім — у вимірі його *esse existentiae*, екзистенційного буття. Другу "кольорацію" Скотт будує на понятті інтелектуальної інтуїції.

Навіть така скромна "фактична" база може стати підставою для цілої низки способів тематизувати питання, тобто сформулювати його, локалізувати і розв'язати. У цій низці досить природно простежити певну лінійність і поступальність. Безумовно, запропоновані нами узагальнення мають лише службову мету увиразнення і структуризації бібліографічного огляду, і не претендують на остаточну історичну коректність. І все ж, наша періодизація, сподіваємось, відображає деякі закономірності й тенденції, що характеризують як розвиток історіографії філософії взагалі, так і специфіку розвитку скоттистичної історіографії.

Зміна трьох періодів тематизації нашої проблеми ілюструє становлення історіографії як науки, зокрема, її емансипацію від необхідності виправдовувати власний предмет і власне коло зацікавлень

звертанням до цінностей, зовнішніх щодо історіографії як такої (наприклад, до сучасної філософської актуальності поглядів середньовічного мислителя). Однак, самостійність і самоцінність науки не виключають необхідності її зв'язку з сучасною дійсністю у пошуку нових, філософськи актуальніших моделей проблематизації. Поступального характеру зміна цих періодів набуває ще й завдяки кращому і повнішому ознайомленню дослідників із текстами Скотта, що досягається з ходом популяризації повного зібрання творів та переліку автентичних праць, підготовлених Скоттистичною Комісією. Водночас всі три періоди мають аналогічну структуру, оскільки у кожному з них протидіють ті самі сили — утвердження нових моделей тематизації та їх критичне уточнення

1. Специфіка першого етапу історіографії питання (кінець 40-х — поч. 60-х рр.) зумовлена тим, що головним рушієм розвитку й популяризації філософської медієвістики була на той час неосхоластика. Більшість дослідників намагалося здійснити "іманентну" реконструкцію поглядів видатних схоластів, аби запропонувати їх у якості прийнятних розв'язань актуальних проблем філософії власної доби, наприклад, щодо засад онтології чи принципів її наукової системності. Утверджуючи безумовну значущість окремої історичної постаті, дослідники увиразнювали її винятковість "сірим фоном" більш-менш близьких їй сучасників, відтак провокуючи полеміку з прихильниками тих, за чий рахунок відбувалось таке увиразнення. Отож популярна скоттистична історіографія розвивалася в протистоянні історіографії томістичній; для багатьох тогочасних науковців відродження інтересу до середньовічної філософії означало й відродження давнього інтелектуального суперництва домініканців (під символічною егідою Томи Аквінського) та францисканців (котрі мали за патрона Дунса Скотта).

Томістична історіографія закликала звернутись до забутого спадку, аби виправити "сумний стан сучасної філософії". Провідні томісти — Жак Марітен та Етьєн Жільсон — пропонували філософію Томи Аквінського як альтернативу екзистенціалізму ХХ ст. Особливе місце в реконструкції Аквінатового доброякісного "екзистенціалізму" посідало вивчення його способів доводити буття Бога — у їхній принциповій відмінності від доказів, запроваджених філософами, що "забули буття за сутність" і впали в зляканий "есенціалізм". До таких філософів платонівсько-августинівської традиції, відповідальних за увесь невтішний хід історії філософії, Марітен та Жільсон зараховували й Дунса Скотта [1]. Приймаючи ці правила гри і поділяючи аналогічні амбіції, частина скоттистів заявляла, що протистояння їхнього патрона Аквінатові мало високий сенс захисту і новітнього утвер-

дження августинівської традиції християнського платонізму.

Питання про ансельмівський аргумент привабило декого з антагоністів як особливо значущий приклад різниці у поглядах Аквіната і Скотта. Адже критика цього аргументу Аквінатом і нове його утвердження Скоттом органічно вписувалися в декларовані дослідницькими партіями схеми, ефектно ілюструючи сутнісно відмінне ставлення двох великих схоластів до традиції і до проблеми буття в людському пізнанні. З боку томістів тему, мимохідь задану Жільсоном, розвинув Джозеф Оуенс [2], а Роберт Прентіс із табору скоттистів змалював Скотта геніальним спадкоємцем і оборонцем августинівського духу, втіленого Ансельмом у "Прослогіоні" [3].

Сучасний історик неодмінно зазначить: такий підхід спекулює фактом прийняття чи відкидання аргументу і нехтує як самостійним значенням аргументу, так і його контекстуальною локалізацією у цілісності позиції мислителя. Проте така тематизація нашої проблеми відповідала загальному стилю й історичній меті тогочасної популярної історіографії — якомога переконливіше санкціонувати звертання до спеціальних історіографічних проблем. Але вже й тоді окремі науковці оперували зразково тонким інструментарієм і керувалися безсторонньою мотивацією. Так, Етьєн Жільсон (у своєму амплу власне історика філософії, а не філософа-неосхоласта) присвятив філософії Дунса Скотта фундаментальну працю, де, зокрема, вказав на епізодичність ансельмівського аргументу для всього масиву думок "Тонкого Доктора" і продемонстрував безпідставність різкого протиставлення в цьому питанні Скотта й Аквіната [4]. З боку скоттистів скептично ставився до ілюстративного використання аргументу Бреннан Ван Хук, який вважав, що цінність та оригінальність Дунса Скотта аж ніяк не зводяться до ролі спадкоємця традиції — хоч би навіть платонівсько-августинівської, а тим більше — до ролі оборонця ансельмівського аргументу, який взагалі "...набув раціональної основи лише під пером Скотта" [5]. Особливою зрілістю вже тоді відзначалася позиція скоттиста Аллана Вольтера, чий праці багато в чому задали напрям розвитку скоттистичної історіографії і наступних двох періодів [6].

2. Особливості другого періоду історіографії питання (кінець 60-х — кінець 70-х рр.) визначався головною тенденцією тогочасної скоттистичної історіографії — а саме, емансипацією від протистояння томістичній історіографії. У ширшому, загальномедієвістичному плані цей період відзначається відмовою від раніше вживаних способів мотивувати дослідницьку діяльність — їхню доленосність і значущість — стають уже непотрібними. Замість розв'язання екзистенційно пекучих світо-

глядних проблем, історики можуть дозволити собі інтерес до змістовно менш визначальних, але технічно цікавих для сучасної філософії питань. У цей період спалахує інтерес до ансельмівського аргументу — вже не як символу прийняття чи відкидання якоїсь традиції, а як до самотутньої технічної знахідки, формулювання якої належить саме Ансельму Кентерберійському і має розглядатись у всьому контексті його історичної спадщини. Поява цілої плеяди дослідників цього напрямку (найвизначніші з них — Фредерік Зонтаг і Чарльз Малькольм) також означила певну емансипацію від "томоцентризму" у філософській медієвістиці.

Однак тут малася на увазі й емансипація від "скоттоцентризму": для нових дослідників "онтологічного" аргументу згадки про нього і в Скотта, і в Аквіната виявляються всього лиш зразками варварської середньовічної історіографії. Висловлюючи позицію всієї цієї групи науковців і посиляючись на авторитетне свідчення А. Данієлза [7], Артур Мак-Джилл заявляє: і Дуне Скотт, і Тома Аквінський трактували аргумент відповідно до панівної на той час традиції — сприймали його просто як утвердження самоочевидності пропозиції "Бог існує" (а це — прийом специфічний для пізньої схоластики і немислимий для схоластики ранньої). Відтак і Скотт, і Аквінат неминуче ігнорували справжнє значення і контекстуальну структуру Ансельмового аргументу і використовували його критичне чи апологетичне, але однаково неадекватне формулювання лише для цілей власної аргументації [8].

Дехто зі скоттистичної партії вступив у полеміку, доводячи коректність історіографічних манер Скотта. Так, Бернардіно Бонанзеа слушно зауважив: насправді *Doctor Subtilis* зазначає, що Ансельм ніколи не ідентифікував свій аргумент як утвердження самоочевидності пропозиції "*Deus est*" — і саме на цій підставі спростовує слушність Аквінаатової критики [9].

Однак більшість скоттистів поставилися до цього інакше: цінність переформулювання Скоттом ранньосхоластичної знахідки визначається для них не коректністю його поведження з "ідейною сировиною", а самотутністю аргументації, задля цілей якої було здійснене це переформулювання.

Аллан Вольгер, висловлюючи уже загальноприйняту на той час думку, оголошує антагонізм есенціалізму та екзистенціалізму конструктом дослідників ХХ ст., позбавленим дійсної історичної основи [10]. Відтак наша проблема тематизується уже в історично адекватнішому проблемному колі. Аллан Вольгер, Річард Дюмон, Джон Болер, С. К. Бремington цікавляться цим епізодом, оскільки його вивчення дає можливість унаочнити специфіку розуміння Скоттом таких питань: якою є природа самоочевидних пропозицій, що є підставою

достовірного знання, яким є співвідношення між інтуїтивним та абстрактним знанням, і яка онтологічна роль належить формальній самовідповідності [11]. Набагато зрілішою постає і нова робота Роберта Прентіса. Залишаючись вірним своїй улюбленій темі — вивченню Скоттового "*De primo principio*", автор коригує свою модель тематизації тексту, вбачаючи у ньому вже не "Прослогіон ХІІІ ст.", а виклад самотутньої, історично специфічної позиції [12].

Саме в цей період, завдяки роботам Єфрема Беттоні та Антона Педжіса, "широкого розголосу" набуває і той факт, що Скотт навряд чи цікавився Томою настільки, аби співвідносити власну позицію з Аквінаатовою. Натомість дослідники вважають за належне увиразнювати оригінальність і прогресивність філософських знахідок Скотта зіставленням із позицією того, на кого сам *Doctor Subtilis* завжди посиляється — Генріха Гентського [13]. Відтак порівняння тих способів, якими ці два автори "августинівської" традиції утверджують ансельмівський аргумент, визнається цікавішим і ціннішим, ніж далекоюсянне спекулятивне витлумачення ефектної, але довільно вихопленої розбіжності в цьому питанні між Скоттом та Аквінатом.

3. Специфіку третього періоду тематизації питання (1980—1990 рр.) визначає вже набута самостійність історіографії — достатня навіть для її спеціалізації на окремі проблемно-дисциплінарні галузі: історію схоластичної етики, епістемології, натурфілософії, логіки. Ця самодостатність історіографії поживлюється її динамічною орієнтацією на пошук таких моделей опису об'єкта, що задовольняли б запити сучасної філософської аудиторії. Тож і трактування Скоттом буття Божого (і вживання ним ансельмівського аргументу) вивчаються з урахуванням цих взаємодоповнюючих вимог до способів розгляду проблеми — технічної спеціалізації та актуальності. Так, Сімо Кнууттіла уже протягом двадцяти років обстоює ідею про те, що Скотт спричинив революцію в модальній логіці, запропонувавши поняття логічної можливості і замінивши екстенсивну, статистичну схему модальностей інтенсивною, близькою до теорії множинних світів у сучасній логіці [14].

Проте критики вважають цю нову модель надто схематичною й однозначною, як і моделі співвідношення позицій Скотта та Генріха Гентського щодо інших проблем, встановлені у попередньому періоді [15]. Так, Стивен Мерроун критикує Аллана Вольгера, доводячи, що насправді *Doctor Subtilis* — коментатор і продовжувач Генріха Гентського [16]. Специфічність і новаторство Скотта уже не приймаються беззастережно, а ретельно оцінюються на всій базі текстуального матеріалу [17]. Часто нагоду для цього дає саме епізод переформулювання Скоттом Ансельмівського аргументу.

Зауважимо, що спроби спеціальної тематизації нашої проблеми у цей період — досить рідкісні і не відзначаються оригінальністю. Звертаючись до епізоду переформулювання, дослідники схильні дублювати і розвивати моделі трактування (здебільшого скептичні), заявлені — хай і фрагментарно — вже раніше. Так, Дональд Кресс і Хартмут Грабст повторюють Мак-Джіллу та Данієлза, заявляючи, що Скотт некоректно редукує ансельмівський аргумент до утвердження самоочевидності пропозиції "Бог існує" [18]. Тімоті О'Коннор пише цілу статтю, аби повідомити, що ансельмівський аргумент вживається Скоттом не для доведення буття Божого, а всього лиш для демонстрації нескінченності того "Ens Primum", існування якого вже доведене звичайними космологічними доказами, і цим лише дублює позицію Жільсона [19].

Оглядаючи зміни трактування проблеми ансельмівського аргументу в Дунса Скотта, ми простежили, як поволі усталюється традиція історіографії. Саме ця традиція поступово стає дійсним дискурсом досліджень, задає їм правила і їх санк-

ціонує. Ми простежили, як поступово знижується "ценз доленосності", необхідний для мотивації звертання до якогось історичного фрагмента. Так, у першому періоді дослідницький інтерес до Скотта обґрунтовувався тим, що він, так би мовити, виніс на своїх плечах традицію, а епізод з ансельмівським аргументом тематизувався як надзвичайно показовий для особистої позиції Скотта і його самовизначення в історії філософії. Проте вже на наступному етапі достатньою підставою для інтересу до Скотта стало просте визнання (певної мірою, презумпція) самобутності та продуманості його позиції з приводу тогочасних філософських проблем. Випадок з аргументом спричинився до експлікації такої його самобутності. Нарешті, в третьому періоді репутація історіографії та її об'єкта зміцнюється такою мірою, що стало можливим, не уймаючи Скоттові слави, піддавати сумніву його безумовну оригінальність і послідовність, простежувати його залежність від попередників — зовсім не маючи на меті утвердити "світочів" цих попередників.

1. Jacques Maritain. A Preface to Metaphysics.— New York: Sheed and Ward 1943.— PP. 20, 38; Étienne Gilson. God and Philosophy.— New Haven: Yale University Press 1941.— P. 38—73.
2. Joseph Owens. The Special Characteristic of the Scotistic Proof that God Exists II *Analecta Gregorianā*.— Vol. 67.— 1953.
3. Robert Prentice. The De primo principio of Duns Scotus as the Thirteenth-Century Proslogion II *Antonianum*.— Vol. 39.— 1964.
4. Étienne Gilson. Johannes Duns Scotus: Einführung in die Grundgedanken seiner Lehre.— Düsseldorf: Verlag L. Schwann, 1959.—P. 174—5.
5. Brennan Van Hook. John Duns Scotus and the Self-Evident Proposition II *The New Scholasticism: A Quarterly of Philosophy*— 1962.— N 36.
6. Allan B. Wolter. The Transcendentals and Their Function in the Metaphysics of Duns Scotus.— Washington, D.C.: The Catholic University of America Press, 1946.— P. 66—70.
7. A. Daniels. Quellenbeiträge und Untersuchungen zur Geschichte der Gottesbeweise im dreizehnte Jahrhundert // Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters.— Vol. 8 (1—2).— Münster: Aschendorffsche Verlagbuchhandlung, 1909.
8. Arthur McGill et al., eds. The Many-Faced Argument: Recent Studies on the Ontological Argument for the Existence of God.— London: MacMillan, 1968.
9. Bernardino M. Bonansea. Duns Scotus and St. Anselm's Ontological Argument II *De Doctrina Ioannis Duns Scoti: Acta Congressus Scotistici Internationalis Oxonii et Edinburgi*, 11—17 septembris 1966 celebrați, ed. by Scotistic Commission.— Vol. 1 *Problemata Philosophica*.— Rome: Societas Internationalis Scientifica, 1966.— P. 470.
10. Allan B. Wolter. The Theological Philosophy of John Duns Scotus, ed. by Marilyn McCord Adams.— Chicago: Cornell University Press, 1976.
11. C. K. Brampton. Scotus, Ockham and the Theory of Intuitive Cognition II *Antonianum*.— Vol. 40.— 1965.— P. 449—66; John F. Boler. Scotus and Intuition: Some Remarks II *Monist*.— 1965.— № 49.— P. 551—70; Richard E. Dumont. Scotus' Intuition Viewed in the Light of the Intellect's Present Stage II *De doctrina Ioannis Duns Scoti*.— Vol. 2.— Rome, 1968.— P. 47—64.
12. Robert Prentice. The Fundamental Metaphysics of Scotus Presumed by De Primo Principio II *Antonianum*.— Vol. 59.— 1969.
13. Anton C. Pegis. Toward a New Way to God: Henry of Ghent II *Medieval Studies*.— 1968.— № 30.— P. 226—47; Efreim Bettoni. Duns Scotus: The Basic Principles of His Philosophy, trans. Bernardino M. Bonansea.— Washington, D. C.— 1961 — P. 16—17,43,46.
14. Simo Knuutila. Duns Scotus and the Foundations of Logical Modalities // *John Duns Scotus: Metaphysics and Ethics*, ed. by Ludger Honnefelder, et al.— Leiden: E. J. Brill, 1996.— P. 127—143.
15. Stephen Marrone. Henry of Ghent and Duns Scotus on the Knowledge of Being II *Speculum*.— 1988,— № 63 (1).— P. 22—57.
16. Stephen Marrone. Revisiting Duns Scotus and Henry of Ghent on Modality // *John Duns Scotus: Metaphysics and Ethics*, ed. by Ludger Honnefelder, et al.— Leiden: E. J. Brill, 1996.— P. 175—90.
17. Jerome V. Brown. Duns Scotus on the Possibility of Knowing Genuine Truth: The Reply to Henry of Ghent in *Lectura prima* and in the *Ordinatio* II *Recherches de théologie ancienne et médiévale*.— 1984.—N 51.— P. 136—82; Stephen D. Dumont. Theology as a Science and Duns Scotus' Distinction between Intuitive and Abstractive Cognition II *Speculum: A Journal of Medieval-Studies*.— 1989.— N 64 (3).— P. 579—99.
18. Donald Cress. Duns Scotus, Spinoza, and the Ontological Argument II *Regnum hominis et Regnum Dei: Acta Quarti Congressus Scotistici Internationalis Patavii*, 24—29 septembris 1976 celebrați, ed. by Camille Bérubé.— Rome: Societas Internationalis Scientifica, 1978.— P. 390; Hartmut Gräbst. Johannes Duns Scotus' Rezeption des Anselmischen Arguments II *Bokchumer Philosophisches Jahrbuch für Antike und Mittelalter*.— B. 2 — 1997.
19. Timothy O'Connor. From First Efficient Cause to God: Scotus on the Identification Stage of the Cosmological Argument II *Speculum: A Journal of Medieval-Studies*.— 1987.— № 62.— P. 5—99.

Iryna Pigovska

JOHN DUNS SCOTUS' REWORDING OF THE ANSELMIAN
ARGUMENT: A SURVEY OF THE HISTORY AND THE
PRESENT STAGE OF THE RESEARCH

Present study surveys the last sixty years of the bibliography on the question. Aspiring for neither historical precision, nor completeness of her more general judgments, the author suggests a periodization, wherein the specifics of treating the problem at the particular period illustrates a correspondent stage of the Scotistic historiography as a autonomous field of scholarly interest.